

Stępniaak, Andrzej

Polska prasa polityczna na Śląsku Cieszyńskim w latach 1848-1920

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 27/1, 5-22

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANDRZEJ STĘPNIAK (Łaziska Górne)

POLSKA PRASA POLITYCZNA NA ŚLĄSKU CIESZYŃSKIM
W LATACH 1848—1920

Śląsk Cieszyński, pozostający od XVI w. niemal do końca 1918 r. w granicach monarchii Habsburgów, tworzył wraz ze Śląskiem Opawskim odrębną jednostkę administracyjno-polityczną, tzw. Śląsk Austriacki. W nomenklaturze urzędowej państwa austriacko-węgierskiego nazwa Śląsk Cieszyński była pojęciem obiegowym i stanowiła synonim Księstwa Cieszyńskiego, w którego granicach w 1910 r. zamieszkiwało 434,8 tys. osób, o zróżnicowanej strukturze narodowościowej, społecznej i wyznaniowej oraz stopniu zaawansowania rozwojowego. Uwzględniając obowiązujące w ówczesnych statystykach monarchii kryterium podziału struktury narodowościowej, 54,8% mieszkańców posługiwało się jako potocznym językiem polskim, 27,1% czeskim, 18,0% niemieckim i 0,1% innym. Ludność wyznania katolickiego stanowiła 75,7%, ewangelickiego 21,5%, mojżeszowego 2,5%, innych wyznań 0,3%¹.

Dokonujące się na tym terenie w drugiej połowie XIX i w początkach XX w. procesy emancypacji narodowej występujących tu społeczności etnicznych (polskiej, czeskiej i niemieckiej), w warunkach rywalizacji różnorodnych form świadomości społecznej, doprowadziły do zasadniczych przeobrażeń w układzie sił zarówno na płaszczyźnie stosunków polityczno-narodowościowych, jak i kulturalno-cywilizacyjnych. Tę nową fazę rozwojową, inicjującą m.in. kształtowanie się nowoczesnej świadomości społecznej, gdzie funkcję nadrzędnej spójni społecznej przejmuje poczucie odrębności i przynależności narodowej, zapoczątkował okres Wiosny Ludów. W bezpośrednim związku przyczynowym z przejawami takiego obrotu sytuacji pozostawał rozwój miejscowego czasopiśmiennictwa.

W rewolucyjnym 1848 r., po ogłoszeniu w dniu 14 marca patentu cesarskiego znoszącego cenzurę, nieliczna miejscowa inteligencja, korzystająca

¹ *Schlesiens Bevölkerung in einigen wichtigeren auf Grund der Volkszählung vom 31 XII 1910, Troppau 1912, s. 226—227, 280—281.*

jąca dotąd z niemieckich pism Opawy, Berna (Brna) i Wiednia, powołała do życia dwa organy prasowe: redagowany w duchu słowiańsko-polskim „Tygodnik Cieszyński” oraz proniemieckie „Nowiny dla Ludu Wiejskiego”. Fakt to znamieny, iż na tak stosunkowo niewielkim terytorium (obejmującym zaledwie 2282 km²) na przestrzeni lat 1848—1920, tj. do momentu podziału decyzją Rady Ambasadorów z 28 lipca tegoż roku Śląska Cieszyńskiego pomiędzy Polskę i Czechosłowację, w różnych okresach (ograniczając się niekiedy do jednego numeru) ukazywało się 210 czasopism, z tego 104 w języku polskim, 25 w czeskim i 34 w niemieckim². Liczby te, niezależnie od tego, iż poziom niektórych z wydawanych tu pism był niski, niewielkie często były ich nakłady (które traktujemy jako miarę rezonansu społecznego tych pism), czy też krótkotrwała żywotność, świadczą m.in. o wysokim stopniu aktywizacji politycznej i kulturowej społeczności cieszyńskiej. Warunki prawno-polityczne rozwoju czasopiśmiennictwa, ograniczone w latach neoabsolutyzmu, zapewniła ustawa prasowa z 17 grudnia 1862 r. Znalazły one potwierdzenie w konstytucji z 1867 r., która głosiła wolność prasy w granicach obowiązujących ustaw. Ustawa prasowa znosiła system koncesyjny, cenzurę prewencyjną, utrzymując równocześnie obowiązek składania kaucji wydawniczej (zniesiony w 1894 r.), płacenia podatku od ogłoszeń (zniesiony w 1874 r.) i opłaty stempla dziennikarskiego (zniesiony z dniem 1 stycznia 1900 r.)³.

Pierwsze znaczniejsze ożywienie ruchu wydawniczego nastąpiło na Śląsku Cieszyńskim pod koniec lat osiemdziesiątych. W 1889 r. wydawano 12 organów prasowych, w tym 7 o charakterze politycznym i ogólnoinformacyjnym: 3 w języku polskim (1 tygodnik, 2 dwutygodniki) i 4 w niemieckim (jeden ukazujący się trzy razy w tygodniu, 2 tygodniki, 1 dwutygodnik) oraz 5 związanych z różnymi środowiskami i zainteresowaniami społecznymi ludności, z których 3 wychodziły w języku polskim, a 2 w niemieckim. Postępująca dyferencjacja życia polityczno-narodowego sprawiła, iż w 1897 r. liczba wydawanych tu pism wzrosła

² Obliczono na podstawie: L. Brożek, O. Michejda, *Powojenna prasa polska na Śląsku Cieszyńskim*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, R.IV: 1934, s. 217—226; J. Londzin, *Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do roku 1904*, Cieszyn 1904 oraz *Uzupełnienia do „Bibliografii druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do roku 1904”*, jak też *Bibliografia nowszych druków aż do roku 1922*, cz. I (A—O), Cieszyn 1922, cz. II (P—Z), Cieszyn 1923; J. L. Mikolaš, *Těšínské plebiscitní tisky a literatura*, „Vestník Matice Opavske” 1930, z. 1, s. 44, 56; A. Pilch, *Czasopiśmiennictwo na Śląsku Cieszyńskim w latach 1848—1920*, [w:] *Studia i materiały z dziejów Śląska*, t. 3, Wrocław 1960, s. 451—492. Powyższe opracowania źródłowe wykorzystano także do opracowania informacji szczegółowych; aby nie obciążać artykułu przypisami, w dalszej jego części ograniczono się do nieodzownych odsyłaczy.

³ Pilch, *op. cit.*, s. 117—119.

do 26. Spośród nich 18 miało charakter polityczny i ogólnoinformacyjny; z tego 7 ukazywało się w języku polskim (1 tygodnik, 6 dwutygodników), 1 w czeskim (tygodnik) i 10 w niemieckim (2 dzienniki, 2 wydawane dwa—trzy razy w tygodniu, 2 tygodniki, 4 dwutygodniki). Wśród dalszych 8 (z których po 4 wydawano w językach polskim i niemieckim) znajdowały się pisma wyznaniowe, oświatowe i fachowe. W roku następnym miejsce dwóch ogólnoinformacyjnych dwutygodników wydawanych w języku niemieckim zajęły dwa tygodniki polskie. Liczba dodatków do pism wzrosła z dwóch w 1889 do pięciu w 1898 r., w tym wychodzących w języku polskim z jednego do czterech⁴.

W okresie tym wykształciły się narodowe partie i stronnictwa polityczne, głównie o charakterze regionalnym, które w warunkach nasilających się antagonizmów narodowościowych podjęły próby tworzenia własnych narodowych, jak też klasowych systemów prasowych⁵. Złożona historia powstałych tu ugrupowań polityczno-narodowych określać będzie dalsze etapy rozwojowe ich organów prasowych, oblicze programowe i charakter poszczególnych pism czy całych ich grup, formy i zasięg oddziaływania, poziom i zasięg wpływów.

W połowie pierwszego i w początkach drugiego dziesięciolecia XX w. nowe jakościowo warunki sprzyjające wykształceniu się narodowych systemów prasowych — rozpatrywanych przez nas głównie z pozycji spraw organizacyjnych — wnoszą wyrosła na tle ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej i narodowościowej powszechna radykalizacja nastrojów szerokich rzesz miejscowego społeczeństwa, której towarzyszy aktywizacja życia politycznego i publicznego we wszystkich jego przejawach. W warunkach nasilających się konfliktów narodowościowych, wzmagającej się walki z uciskiem narodowym i społecznym, walki o pełne równouprawnienie narodowe i polityczne ludności polskiej następuje umasowienie szeregów członkowskich ugrupowań politycznych, zwłaszcza klasowego ruchu robotniczego, który wychodząc z pozycji narodowych nasila oddziaływanie ideologiczne, zwiększając zarówno liczbę tytułów, jak i wielkość nakładów swych pism. W przededniu I wojny światowej, a więc po upływie przeszło sześćdziesięciu lat od momentu ukazania się pierwszego pisma polskiego na tym terenie, wydawano na Śląsku Cieszyńskim aż

⁴ Obliczono na podstawie: Pilch, *op. cit.*, s. 464—492.

⁵ Przez system prasowy rozumiemy — przyjmując za J. Myślińskim (*Polska prasa socjalistyczna przed 1918 rokiem. Studium porównawcze systemów prasowych*, [w:] *Z dziejów polskiej prasy robotniczej 1879—1948*, pod red. J. Myślińskiego i A. Ślisza, Warszawa 1983, s. 11) — „konstruowaną celowo sieć pism przeznaczonych dla określonych grup czytelniczych wywodzących się spośród członków partii (względnie narodu) bądź adresowanych do potencjalnych zwolenników partyjnego programu, reprezentujących mniej więcej podobny poziom recepcji, należących do określonych grup społeczno-zawodowych lub zamieszkujących w jednym regionie”.

46 organów prasowych, wśród których 9 pozycji przypadało na dzienniki oraz gazety ukazujące się dwa do trzech razy w tygodniu. Pozostałe to periodyki, z przewagą tygodników. Z periodyków 16 miało charakter polityczny oraz ogólnoinformacyjny, a 21 służyło zapotrzebowaniu różnych środowisk czy też było odbiciem zainteresowań społecznych ludności. Do tych ostatnich należały czasopisma związkowe, fachowe, spółdzielcze, wyznaniowe, oświatowe, kobiece, młodzieżowe, turystyczne itp. W językach polskim i niemieckim wydawano po 20 tytułów, w czeskim 5 i 1 w polsko-czeskim⁶.

Wybuch I wojny światowej osłabił ruch wydawniczy. W latach 1914—1917 liczba czasopism wydawanych w języku polskim spadła z 32 do 18, w tym o charakterze politycznym z 7 do 6, ogólnoinformacyjnym z 9 do 8, a związanych z różnymi środowiskami i zainteresowaniami ludności z 16 do 4. Spadła także z 24 do 17 liczba czasopism wydawanych w języku niemieckim, w czeskim z 6 do 2, przy czym spadek ten — analogicznie jak w przypadku prasy polskiej — dotyczył głównie pism związanych z różnymi środowiskami i zainteresowaniami mieszkańców. Nowe jakościowo możliwości pełniejszego rozwoju prasy, jakie przyniósł rok 1918, zostały zawężone i podporządkowane drażnym celom politycznym, co w konsekwencji oznaczało wzrost liczby pism efemeryd, niejednokrotnie kosztem organów prasowych związkowych, fachowych czy też oświatowych. W warunkach konfliktu terytorialnego rozwój miejscowej prasy podporządkowany został zadaniom akcji propagandowo-agitacyjnych, co znalazło odbicie zarówno w treściach, jak i we wzroście liczbowym czasopism, częstotliwości ich wydawania oraz wielkości nakładów. W 1920 r., w przededniu podziału Śląska Cieszyńskiego, wydawano tu 65 organów prasowych, w tym 33 w języku polskim, 11 w czeskim i 21 w niemieckim; niektóre z nich okresowo wychodziły w trzech lub dwóch językach. Spośród nich 18 pozycji przypadało na dzienniki i gazety ukazujące się dwa do trzech razy w tygodniu, reszta to periodyki z przewagą tygodników. Dla porównania dodajmy, iż w 1918 r. ukazywały się 42 organy prasowe, w tym 22 w języku polskim, 3 w czeskim i 17 w niemieckim⁷. Podział Śląska Cieszyńskiego pomiędzy Polskę i Czechosłowację spowodował, że dalszy rozwój prasy potoczył się na tym historycznym obszarze dwoma odrębnymi torami.

Czasopisma polskie drukowano głównie w Cieszynie, częściowo w Bielsku i Frysztacie, czeskie w miastach Zagłębia Ostrawsko-Karwiń-

⁶ Dane powyższe odnoszą się do 1913 r. i nie uwzględniają oficjalnych pism urzędowych wydawanych pod odrębnym tytułem dodatków do organów prasowych, jak też periodycznych wydawnictw drukarni cieszyńskich K. Prochaski, przeznaczonych na rynek ogólnopolski. Por.: J. Chlebowczyk, *Kwestia cieszyńska na początku XX wieku*, „Dzieje Najnowsze”, 1970, nr 1, s. 139—140.

⁷ Obliczono na podstawie: Pilch, *op. cit.*, s. 464—492; Brożek, Michejda, *op. cit.*, s. 217—226.

skiego (Morawskiej Ostrawie, Polskiej Ostrawie, Boguminie, Frysztacie) i Frydku, niemieckie w Bielsku, Białej, Frysztacie, Frydku, Mistku. Centralnym punktem drukarstwa był Cieszyn, gdzie w 1914 r., według księgi adresowej miasta, czynnych było 8 drukarni, których właścicielami byli przeważnie Niemcy⁸. W najstarszej z nich, założonej w 1806 r. drukarni Karola Prochaski na Saskiej Kępie (aktualnie ulica Lenina w Czeskim Cieszynie), pracującej zarówno na potrzeby ludności polskiej, jak i zamieszkujących tu Czechów i Niemców, drukowano m.in. przez trzydzieści lat pismo polskie „Gwiazdkę Cieszyńską” oraz germanofilski „Nowy Czas”, przejęty następnie przez drukarnię Ferdynanda Schultza. W drukarni Henryka Feitzingera, zakupionej w 1884 r. przez Kutzera i Spółkę, drukowano przejściowo — głównie w latach osiemdziesiątych XIX w. — „Ewangelika”, „Gwiazdkę Cieszyńską”, „Przyjaciela Ludu” i „Rolnika Śląskiego”⁹.

W początkach XX w., przełamując niemiecki monopol na usługi poligraficzne, druk polskich czasopism przejmują drukarnie polskie. Uruchomiona w 1905 r. z inicjatywy Towarzystwa Domu Narodowego Drukarnia Towarzystwa Narodowego (pozostająca pod zarządem Pawła Między z Wendryni) drukowała „Dziennik Cieszyński”, „Głos Ludu Śląskiego”, „Miesięcznik Pedagogiczny”, „Posła Ewangelickiego”, „Przyjaciela Ludu” i „Rolnika Śląskiego” — pisma wydawane przez polskie stronnictwa polityczne, zespolone ostatecznie w 1911 r. w Polskim Zjednoczeniu Narodowym. Organy prasowe wydawane przez Związek Śląskich Katolików drukowano w drugiej polskiej drukarni, założonej w 1912 r. przez Dziedzictwo Bł. Jana Sarkandra¹⁰. Prasę robotniczą drukowano w niewielkich drukarniach cieszyńskich. I tak np. zakład drukarski Franciszka Kaliwody w Cieszynie, przejęty następnie przez Wiktora Nowaka, drukował w latach 1904—1912 „Robotnika Śląskiego” (dalej jedna z drukarni we Frysztacie) oraz w latach 1906—1907 „Górnika” — organ Unii Górników w Austrii.

2

Twórcami i dysponentami miejscowej prasy byli głównie działacze narodowi, a następnie, z chwilą wejścia ruchu narodowego w fazę politycznego rozwoju, poszczególne ugrupowania polityczne. Rozwój polskie-

⁸ E. Pasek, *Z dziejów cieszyńskiego księgarstwa i drukarstwa w XIX i XX wieku (do 1939 r.)*, „Rocznik Cieszyński”, t. IV/V: 1983, s. 111—112.

⁹ Tamże, s. 106; O. Müller, *150 let těšinske knižni i skarny 1806—1956*, „Spravy okresniho Musea v Českém Těšinie”, (lipiec) 1956, s. 16 i n.

¹⁰ R. Tomanek, *Dorobek półwiekowej działalności oświatowej. Krótki zarys dziejów i prac „Dziedzictwa bł. Jana Sarkandra” dla ludu polskiego na Śląsku 1873—1923*, Cieszyn [1934], s. 50—52.

go czasopiśmiennictwa zapoczątkował wspomniany już „Tygodnik Cieszyński. Pismo poświęcone dla ludu wiejskiego”, który ukazał się 6 maja 1848 r. z artykułami Pawła Stalmacha, Andrzeja Kotuli i Jerzego Heczki. Wydawcą pisma był dr Ludwik Klucki, burmistrz Cieszyna, a jego głównym współpracownikiem i redaktorem odpowiedzialnym Andrzej Cinciała. Z dniem 5 sierpnia 1848 r., po powrocie ze studiów w Wiedniu, redakcję przejął Paweł Stalmach. Cele, jakie wytknął on „Tygodnikowi Cieszyńskiemu” (a następnie „Gwiazdce Cieszyńskiej”), to „narodowość i oświata” — cele właściwie całego jego życia. „Narodowość bez oświaty — pisał — nie może się rozwijać i żyć; oświata możliwa jest tylko w formie narodowej i musi służyć dla dobra narodu. Lud bez oświaty w duchu narodowym musi zginąć”¹¹.

Pierwsze numery „Tygodnika”, owianego duchem demokratycznych przeobrażeń Wiosny Ludów, wyglądały niepozornie: 8 stron druku zapisanych nieszczerólną polszczyzną literami łacińskimi w miejsce używanej dotąd na Śląsku Cieszyńskim szwabachy. Nakład w wysokości 200 egz. zakupywali głównie właściciele lokali gastronomicznych; był także do nabycia w księgarni A. Wäschera w Cieszynie. „Tygodnik” — jak pisze J. Vochala — był czytany również przez Czechów na Frydecczyźnie, gdzie „pobierali go także i czescy czytelnicy samoucy w Frydku, Siedliszczach i Bruzowicach”¹².

Zarówno skład redakcji, jak też prezentowana linia redakcyjna akcentowały słowiański charakter cieszyńskiego ruchu narodowego, w którym współdziałały ze sobą niewielka liczebnie grupa inteligencji polskiej i napływowa inteligencja czeska. Walka z orientacją proniemiecką (frankfurcką), walka o wprowadzenie języka polskiego do urzędów i szkół średnich, kampania na rzecz przyłączenia ziemi cieszyńskiej do Galicji — oto pokrótce tematyka „Tygodnika Cieszyńskiego”. Właściwe jego *credo* zawarte zostało w stwierdzeniu: „My Ślązacy nie jesteśmy Czesi, dlatego też z Czechami się nie złączymy, aleśmy też nie Niemcy i z Niemcami nie osiągniemy naszego zadania; zostaniemy tedy, czym jesteśmy, i będziemy Polakami”¹³.

Linie narodową „Tygodnika Cieszyńskiego” zwalczali działacze powstałego w 1848 r. w Wiedniu Związku Austriackich Ślązaków, tzw. „ślązakowcy”. 5 listopada tegoż roku pastor Andrzej Żlik, z pochodzenia cieszyński, z przekonania Niemiec, powołał do życia pismo „Nowiny dla Ludu Wiejskiego”, redagowane w duchu niemieckim. „Nowiny”, zafascy-

¹¹ „Gwiazdka Cieszyńska”, nr 32 (specjalny) z 24 IV 1928, s. 1. Szerzej zob.: I. Homola, „Tygodnik Cieszyński” i „Gwiazdka Cieszyńska” pod redakcją Pawła Stalmacha (1848—1887), Katowice—Kraków 1968.

¹² J. Vochala, *Rok 1848 ve Slezsku a na severovýchodni Moravě*, Opava 1848, s. 41.

¹³ „Tygodnik Cieszyński”, nr 22 z 30 IX 1848.

nowane kulturą i językiem niemieckim, propagowały współpracę z Niemcami, gdyż jedynie przy ich pomocy — zdaniem pisma — można było osiągnąć maksimum korzyści gospodarczych. Wydawane w języku polskim, lecz drukowane szwabachą, zwalczały alfabet łaciński stosowany w „Tygodniku”. Zaprzestano ich wydawania w okresie reakcji bachowskiej, z chwilą zawieszenia wydawania „Tygodnika Cieszyńskiego”; nie miały już bowiem kogo zwalczać¹⁴. O wrogiej postawie miejscowego obozu niemieckiego wobec „Tygodnika” świadczyć może także druk ulotny „Na przestrożę tym, co czytają »Tygodnik Cieszyński«”, wydany 17 czerwca 1848 r. w Ustroniu; podpisał go Karol Kotsche¹⁵.

Znacznie groźniejsze w skutkach dla żywotności „Tygodnika Cieszyńskiego” stały się ograniczenia wolności prasy. Po wprowadzeniu na pisma polityczne (ukazujące się częściej niż raz w miesiącu) kaucji w wysokości od 5 do 10 tys. guldenów, z dniem 31 marca 1849 r. wydawanie „Tygodnika” zostało wstrzymane. Ponieważ zwolnione od uiszczenia kaucji pozostały pisma niepolityczne oraz miesięczniki, P. Stalmach przekształcił „Tygodnik Cieszyński” w „pismo poświęcone rzeczom naukowym, przemysłowym i gospodarczym”, ukazujące się trzy razy w miesiącu (w soboty). W każdą trzecią sobotę miesiąca zaczął się pojawiać miesięcznik „Przegląd Wypadków Politycznych”, którego numer pierwszy, wydany 1 października 1849 r., zapoczątkowano drukiem abecadła łacińskiego, konfrontując go ze szwabachą, co miało ułatwić miejscowej ludności posługiwanie się alfabetem łacińskim. W latach 1849—1850 „Tygodnik Cieszyński” i „Przegląd Wypadków Politycznych” miały 159 prenumeratorów na Śląsku Cieszyńskim oraz 227 w Galicji i innych krajach monarchii habsburskiej. Rozpowszechnianie „Tygodnika Cieszyńskiego” w Galicji zostało zakazane po opublikowaniu artykułu krytykującego działalność gospodarczą władz austriackich¹⁶.

„Tygodnik Cieszyński” zawiesił swą działalność 8 lutego 1851 r., zaś 28 czerwca tegoż roku „Przegląd Wypadków Politycznych”. Zostało to spowodowane decyzją władz austriackich, które po wprowadzeniu w Galicji stanu oblężenia zawiesiły działalność wszystkich pism. Ponieważ rozporządzenie nie zabraniało zakładania nowych pism, z dniem 1 marca 1851 r. P. Stalmach w miejsce „Tygodnika Cieszyńskiego” zaczął wydawać „Gwiazdkę Cieszyńską. Pismo naukowe i zabawne”, które wychodziło do końca sierpnia 1851 r. Zamiast „Przeglądu” w okresie od 26 sierpnia 1851 do 29 maja 1852 r. wydawano „Miesięcznik. Obraz dziejów bieżących”. Pisma te w trzech ostatnich kwartałach 1851 r. miały

¹⁴ P. Dobrowolski, *Pismo ślązackie — tygodnik „Ślązak” (1909—1923)*, „Zaranie Śląskie”, 1970, z. 2, s. 231—232; L. Pallas, *Slonžáctvi a vznik tzv. Volkslisty*, „Slezský Sbornik”, 1968, nr 3, s. 493.

¹⁵ „Gwiazdka Cieszyńska”, nr 32 z 24 IV 1928.

¹⁶ L. Wasilewski, *Śląsk polski*, Warszawa 1915, s. 86.

108 prenumeratorów na Śląsku Austriackim i 202 w Galicji oraz innych krajach monarchii¹⁷.

O 1 stycznia 1852 r. „Gwiazdka Cieszyńska” zwiększyła swą objętość z połowy do całego arkusza drukarskiego. Jednakże po ostrzeżeniu (5 marca 1852 r.) przez Namiestnika Państwa w Opawie, że dążąc do separatyzmu narodowego zagraża jedności i podstawom bytu państwa, utraciła lojalnych wobec władzy prenumeratorów i z dniem 10 kwietnia tegoż roku zawiesiła swą działalność. Druk pisma wznowiono po dziewięciomiesięcznej przerwie — 5 marca 1853 r., przy poparciu biskupa tarnowskiego ks. Józefa Pukalskiego, rodem z Cieszyna, i ks. biskupa sufragana Bernarda Bogedaina, założyciela „Gazety Polskiej dla Ludu Wiejskiego” w Opolu, zwolennika łagodnej germanizacji na Śląsku Pruskim (Górnym). Po zduszeniu w 1853 r. przez rząd pruski prasy górnośląskiej „Gwiazdka Cieszyńska”, rozszerzając swoje zainteresowania o zagadnienia związane z życiem politycznym i kulturalnym Śląska Pruskiego, była jedynym polskim pismem, które tu w tym okresie docierało¹⁸. W 1859 r. pismo uzyskało także debit w Królestwie Polskim. Józef I. Kraszewski, propagując je w „Gazecie Warszawskiej”, pisał: „W dalszych od nas ziemiach pocziwa »Gwiazdka Cieszyńska« świeci i służy na Śląsku bratnim sama jedna, nie popierana przez nikogo, i trwa, pielęgnując tam narodowość, którą kilku biednych ludzi wzięło się podtrzymywać z prawdziwym heroizmem. Z rozculeniem i łzą w oku poglądać musimy na to pismo skromne, ciche, a także wielkiego dla kraju znaczenia [...] całe pismo jest przy szczupłych środkach z zadziwiającą trafnością i troskliwością redagowane”¹⁹.

W 1853 r. „Gwiazdka Cieszyńska”, rozpowszechniana przez młodzież gimnazjalną, akademicką i duchowieństwo, liczyła 330 abonentów, w tym 248 w Galicji; w 1860 r. liczba abonentów wzrosła do 930: 119 na Śląsku Cieszyńskim, 408 w Galicji i innych krajach monarchii i ok. 400 w Królestwie Polskim, zaś w 1885 r. do 1479, z czego 487 na Śląsku i w innych krajach i 992 w monarchii²⁰. Wokół pisma skupiali się tacy działacze narodowi, jak ks. pastor Bandura, Hilary Filonezuis, Karol Miarka, ks. Franciszek Michejda, ks. Karol Paździora, dr Jan Michejda, ks. Ignacy Świeży, prof. K. Wróblewski, dr Franik, ks. Józef Londzin. Na jego łamach znajdujemy m.in. wiersze Józefa Lompy, powiastki Karola Miarki, czy

¹⁷ J. Londzin, *80-letni jubileusz „Gwiazdki Cieszyńskiej”*, „Gwiazdka Cieszyńska”, nr 32 z 24 IV 1928, s. 3; S. Warcholik, *Sześćdziesięciolecie prasy polskiej w Księstwie Cieszyńskim*, „Przegląd Oświatowy”, 1908, s. 313—317.

¹⁸ Por. Z. Hierowski, *Legenda biskupa Bogedajna*, [w:] *Nauczyciel z Lubszy i inne szkice*, Katowice 1961.

¹⁹ J. Galicz, *J. I. Kraszewski i „Gwiazdka Cieszyńska”. Stosunek w latach 1856—1862, „Zaranie Śląskie”*, 1936, z. 2, s. 146.

²⁰ T. Adamecki, *Paweł Stalmach*, „Świat Słowiański”, R. IV: 1908, t. 1, s. 454—463; Pilch, *op. cit.*, s. 469 (przyp. 41).

też ogłoszoną w 1895 r. sławną *Rotę Marii Konopnickiej*, napisaną w czasie pobytu poetki w Istebnej, a jak twierdzą inni — w Bystrej²¹. Z ludoznawców cieszyńskich publikowali tutaj swe prace m.in. Robert Zanibal, Edward Świerkiewicz — pisarz, malarz, ceniony aktor sceny cieszyńskiej, Józef Firla — folklorysta²². „Prawie wszyscy ci autorowie — pisał historyk cieszyński Franciszek Popiołek — to znaczy działacze narodowi, budząc lud z uśpienia chcieli mu zarazem dać do ręki strawę rodzimą, aby jej nie potrzebował czerpać u obcych, chcieli przedstawić dzieje jego [ludu Śląska Cieszyńskiego] tak, jak one rzeczywiście wyglądały [...] uważali za potrzebne zaznajamianie ludności polskiej z przeszłością i sprawami bieżącymi kraju, by na nią oddziaływać w duchu narodowym”²³.

Z chwilą gdy P. Stalmach znalazł oparcie w ośrodkach narodowych w Krakowie i Lwowie oraz w duchowieństwie, „Gwiazdka Cieszyńska” — pisze E. Grim — „stała się orężem katolickim stronnictwem, przez co śląscy ewangelicy narodowi zniechęcali się i opuszczali coraz to więcej pismo”²⁴. Część z nich skupiła się wokół pastora cieszyńskiego zboru ewangelickiego dr. Leopolda M. Otto, głównego ideologa polskiego protestantyzmu i ruchu narodowego ewangelików. (W czasie pobytu na Śląsku Cieszyńskim w latach 1866—1875 redagował miesięcznik „Zwiastun Ewangeliczny”, który uprzednio wydawał w Warszawie.) Równoległe, w oparciu o miejscowe środowisko protestanckie, przystąpiły do budowy proniemieckiego obozu politycznego „Nowiny Śląskie”, tygodnik polityczny wydawany w Cieszynie w latach 1868—1869, a następnie „Nowy Czas”, tygodnik liberalny o charakterze informacyjno-rozrywkowym i ponadwyznaniowym, przekształcony w sierpniu 1885 r. w pismo polityczne i ewangelicko-kościelne, którego redaktorem został pastor drogomyski A. Głajcar. Założycielem germanofilskiego „Nowego Czasu”, wydawanego w latach 1877—1927 na przemian w Cieszynie i Drogomysłu, był ks. superintendent śląsko-morawski dr Teodor Hasse, a redaktorem, nawiązującym do linii i tradycji organu frankfurckiego — „Nowin dla Ludu Wiejskiego”, został, rzecz zaskakująca, katolik pochodzenia polsko-galicyjskiego K. Stanisławski (od 1886 r. redaktor antypolskiej cieszyńskiej „Silesii”). Z inspiracji i pod kierownictwem T. Hassego w 1884 r. wydawano w Cieszynie także „Posła Czytelnii Ewangelickiej”.

Do walki politycznej z „Gwiazdką Cieszyńską” przystąpił już w 1857 r. wydawany w Bielsku przez L. Zamorskiego tygodnik niemiecki „Bielitzer

²¹ „Gwiazdka Cieszyńska”, nr 32 z 24 IV 1928, s. 1; L. Brożek, *Kilka słów o „Rocie” Marii Konopnickiej*, „Zaranie Śląskie”, 1932, z. 1, s. 54—56.

²² L. Brożek, *Tradycje ludoznawcze na Śląsku Cieszyńskim*, tamże, 1959, z. 1, s. 13—14.

²³ F. Popiołek, *Dzieje Śląska Austriackiego*, Cieszyn 1913, s. 457—458.

²⁴ E. Grim, *Paweł Stalmach*, Katowice—Cieszyn 1910, s. 163.

Wochenblatt”, a po jego upadku wychodząca od 1860 r. w Cieszynie katystyczna „Silesia”, ukazująca się początkowo jako tygodnik, a od 1894 r. jako dziennik w nakładzie: w 1900 r. — 2150 egz., w 1920 r. — 8 tys. egz. „Silesia” reprezentowała niemiecki nurt liberalno-centralistyczny. Dodajmy, iż pierwszym pismem niemieckim wydawanym na Śląsku Cieszyńskim (w Bielsku) w latach 1854—1855 (dwa razy w tygodniu) był „Bielitzer Anzeiger”.

W grudniu 1887 r., w warunkach sporów polityczno-wyznaniowych w polskim obozie narodowym, „Gwiazdkę Cieszyńską”, to najstarsze i najbardziej popularne pismo, zakupiło od P. Stalmacha konsorcjum Śląskie Katolickie Towarzystwo Prasowe Św. Jadwigi, założone w styczniu 1879 r. przy współudziale duchowieństwa cieszyńskiego. Pismo redagowali kolejno ks. Andrzej Kusionowicz, Grodyński, a od 14 czerwca 1890 r. ks. Józef Londzin. W 1896 r. po upadku Towarzystwa Prasowego, „Gwiazdkę” nabył dr Kreisel, adwokat w Jabłonkowie, który w styczniu 1901 r. odstąpił ją, jako wydawcy, Franciszkowi Tomiczki z Bobrka. Redakcję pisma objął dr Kazimierz Wróblewski, zaś od czerwca 1902 r. ponownie ks. J. Londzin. Odtąd „Gwiazdka” stała się drugim organem założonego w 1883 r. Związku Śląskich Katolików. Pierwszym był „Poseł Związku Śląskich Katolików”, wydawany w latach 1884—1931 (z przerwą od 1916 do 1918) w Cieszynie, początkowo nakładem Towarzystwa Katolicko-Politycznego dla Księstwa Cieszyńskiego. „Poseł” ukazywał się w formie zeszytów (1 do 2 rocznie), w nakładzie od 1200 do 1600 egz. w okresie do 1910 r., natomiast w 1919 r. osiągnął nakład 4500 egz. Jego redaktorem był proboszcz z Zagrzebia ks. Karol Paździora. „Gwiazdka Cieszyńska”, „czasopismo polityczne, poświęcone wiadomościom politycznym, nauce, przemysłowi i zabawie”, od 1904 r. zwiększyła format i objętość. Z tygodnika przekształciła się w pismo wychodzące dwa razy w tygodniu i podniosła nakład z 1000 egz. w 1906 do 4600 egz. w grudniu 1907 r.

Ukonstytuowanie się Związku Śląskich Katolików spowodowało ostateczne rozbitcie polskiego ruchu narodowego. Ewangelicko-narodowy odłam protestantów polskich, skupionych w utworzonym wiosną 1884 r. ponadwyznaniowym Politycznym Towarzystwie Ludowym (przekształconym w 1906 r. w Polskie Towarzystwo Narodowe), wzmógł aktywność organizacyjną i wydawniczą w ewangelickiej grupie wyznaniowej, w której wystąpił wyraźny rozłam na tle narodowym. W sierpniu 1881 r. z inicjatywy pastora Franciszka Michejdy powołano Towarzystwo Ewangelickiej Oświaty Ludowej dla prowadzenia działalności kulturalnej i wydawniczej. W styczniu 1885 r. ten pastor ewangelicki w Nawsiu, ideolog i faktyczny przywódca protestantów polskich, założył pismo ewangelicko-kościelne „Przyjaciel Ludu”, które sam redagował i wydawał. Wychodziło ono w latach 1885—1909 jako dwutygodnik; od 1892 r. z dodatkiem

„Przegląd Polityczny”. Redagowany przez F. Michejdę „Przegląd” ukazywał się w latach 1885—1907 jako dwutygodnik, w tym od 1897 r. jako dodatek do „Rolnika Śląskiego” (również redagowanego przez F. Michejdę od 1885 r.), organu narodowego Towarzystwa Rolniczego Księstwa Cieszyńskiego²⁵.

„Przegląd Polityczny” od stycznia 1892 r. wychodził dwa razy w miesiącu z odrębną paginacją: „Przegląd Polityczny. Dodatek do »Przyjaciela Ludu«” oraz „Przegląd Polityczny. Dodatek do »Rolnika Śląskiego«”, przyznawany bezpłatnie abonentom obu pism. Od 1903 r. ukazywał się jako samoistny dwutygodnik; od 1904 r. jako tygodnik, pismo poświęcone sprawom narodowym, społecznym i politycznym. Jego miejsce z dniem 1 października tegoż roku zajął „Tygodnik Cieszyński”.

W okresie 1885 — lipiec 1887 „Rolnik Śląski” wychodził razem z „Przyjaciela Ludu” i był przeznaczony dla jego abonentów. Od 1887 r. ukazywał się dwa razy w miesiącu, zaś w 1919 jako miesięcznik, w nakładzie ok. 2700 egz. W roku 1900 do michejdowskiego „Rolnika” Maria Wysłouchowa dołączyła jako dodatek „Zorzę”, pismo przeznaczone dla kobiet wiejskich, którego kilkaset egzemplarzy wysyłano (często bezpłatnie) czytelnikom indywidualnym. „Rolnik” wraz z „Zorzą” (która ukazywała się od stycznia 1903 r.) kierowany był do agend i sekretarzy kółek rolniczych, czytelną ludowych i indywidualnych czytelników²⁶.

Wraz z pojawieniem się „Przyjaciela Ludu” wznowiono (po siedmioletniej przerwie) redagowanie wspomnianego już „Nowego Czasu”, pisma politycznego, do którego nurt proniemiecki wprowadził w latach 1887—1888 dodatek „Przegląd Rolniczy”, wzmagając tym samym proces rywalizacji z narodowymi ewangelikami. „Przegląd”, usamodzielniony w odrębne pismo, dostarczany był bezpłatnie abonentom „Nowego Czasu”.

Z inicjatywy aktywizującego się w polskim środowisku inteligenckim i drobnomieszczańskim we Frysztacie i okolicy nurtu narodowo-radykalnego (reprezentowany przez Polskie Stronnictwo Radykalno-Narodowe, przekształcone w 1906 r. w Polskie Stronnictwo Ludowe) powstał w 1897 r. „Głos Ludu Śląskiego”, polskie pismo ludowe, wydawane kolejno we Frysztacie, Polskiej Ostrawie, Cieszynie, początkowo jako dwutygodnik, zaś od 1900 r. tygodnik, który w 1908 r. osiągnął nakład 600 egz. Założycielem pisma był dr Wacław Seidl, a jego pierwszym redaktorem Franciszek Friedl.

Na łamach „Głosu” rozwijał się specyficzny dla prasy cieszyńskiej popularny dział satyry politycznej i obyczajowej, prowadzony w formie monologów „Tekli Klebetnicy”. W 1905 r. rolę tę przejął dodatek (usa-

²⁵ „Zwrot”, 1968, s. 14—15.

²⁶ Papiery Bolesława i Marii Wysłouchów, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zbiory specjalne, sygn. 7188/II, t. XIV, s. 271, 339.

modzielniiony w latach następnych) „Osa”, periodyk satyryczny redagowany początkowo przez F. Friedla. Dział ten wprowadziła jako pierwsza w 1853 r. „Gwiazdka Cieszyńska”, zamieszczając pisane w narzeczu dialogi „Jury i Jonka”.

Połowa pierwszego dziesięciolecia przyniosła znaczne ożywienie życia politycznego, a wraz z tym częściowe przegrupowanie sił w polskim obozie narodowym, co nie pozostało bez wpływu na rozwój miejscowego czasopiśmiennictwa. 1 stycznia 1906 r., w wyniku zabiegów Kazimierza Wróblewskiego, został założony „Dziennik Cieszyński” (w 1924 r. zmienił nazwę na „Dziennik Śląska Cieszyńskiego”), pierwsze polskie pismo codzienne poświęcone sprawom ludu polskiego Śląska, wokół którego skupili się polscy działacze narodowi. Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym wychodzącego w Cieszynie pisma był Władysław Zabawski; w okresie konfliktu terytorialnego na Śląsku Cieszyńskim redakcję prowadził Władysław Kubisz. W latach 1907—1908 jego tygodniowe wydanie stanowił wspomniany „Tygodnik Cieszyński”, reprezentujący kierunek Politycznego Towarzystwa Ludowego. Pismem narodowych ewangelików stał się wychodzący w latach 1910—1938 tygodnik „Poseł Ewangelicki”, którego redaktorem był kierownik szkoły w Cieszynie Adam Macura, a następnie przez 22 lata ks. Jan Stonawski, prof. tamtejszego gimnazjum. Towarzystwo Ewangelików wydawało ponadto miesięcznik „Słowo Żywota”.

Od 1 stycznia 1912 r. (po połączeniu w Polskie Zjednoczenie Narodowe Polskiego Stronnictwa Narodowego z pokrewnym mu pod względem wyznaniowym śląskim Polskim Stronnictwem Ludowym) do grudnia 1916 r. „Dziennik Cieszyński”, pismo poświęcone sprawom narodowym, oświatowym i gospodarczym, wychodził pięć razy w tygodniu. Szósty raz ukazywał się jako „Głos Ludu Śląskiego” (w latach następnych usamodzielniał się), w 1930 r. przemianowany na „Śląską Gazetę Ludową” (od 1933 r. wychodziła w Krakowie, jako odbitka „Piasta”, ze zmienionym tytułem).

Począwszy od września 1912 r. jeden z numerów „Dziennika Cieszyńskiego” ukazywał się np. „Tygodnik Ostrawski”, organ bezpartyjny, wydawany w Polskiej Ostrawie; usamodzielniony ponownie jako tygodnik w grudniu 1916 r. Od 1914 r. mutację sobotniego numeru „Dziennika Cieszyńskiego” stanowiła także „Gazeta Bielska”, wydawana w Cieszynie w latach 1912—1914²⁷.

Od 13 lutego 1909 r. zaczął ukazywać się tygodnik „Ślązak”, organ Śląskiej Partii Ludowej, kierowanej przez skoczowskiego nauczyciela Józefa Koźdonia, kontynuatora dzieła dr F. Hassego, zmarłego w tymże

²⁷ Z. Kirkor-Kiedroniowa, *Wspomnienia z mego życia 1876—1932*, cz. 2: *Ziemia mojego męża 1909—1920*. Biblioteka Narodowa w Warszawie. Zbiory specjalne, sygn. 6398, s. 61—62.

roku. To „ślązakowskie” pismo (wychodziło do wybuchu I wojny światowej w nakładzie 4 tys. egz.), zachowujące początkowo umiarkowany charakter, już w 1910 r. wypowiedziało zdecydowaną walkę polskim działaczom narodowym. Szerzeniu antypolskich nastrojów służyła wprowadzona na jego łamy pod koniec roku „Kronika polityczna”. Wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym „Ślązaka” był A. Bannert²⁸.

W latach dziewięćdziesiątych XIX w. własny system prasowy wykształca także aktywizujący się klasowy ruch robotniczy. Na robotników cieszyńskich zaczynają oddziaływać idee socjalistyczne przenikające tu początkowo za pośrednictwem pism wiedeńskich „Volkswille” i „Der Radikale” oraz czeskich „Rovnosti” i „Hlas Lidu”²⁹. Dla większości jednak proletariatu polskiego, zwłaszcza przybyszów z Galicji, zarówno ze względów językowych, jak też z powodu stosunkowo niskiego stopnia ich świadomości klasowej najbardziej dostępnymi pismami były „Gwiazdka Cieszyńska” oraz „Wieniec” i „Pszczółka”, których redakcję przejął ks. Stanisław Stojałowski w 1890 r. z Galicji do Cieszyna, a następnie w kwietniu 1901 r. do Bielska. Pisemka S. Stojałowskiego, który po rzucaeniu na niego w 1896 r. klątwy przez papieża zabiegał o sojuszników, redagował przez pewien okres socjalista Tadeusz Reger, oddelegowany na Śląsk Cieszyński przez kierownictwo Socjalno-Demokratycznej Partii w Galicji³⁰.

Na Śląsku Cieszyńskim krzyżowały się początkowo wpływy umiarkowanego skrzydła austriackiej socjaldemokracji, pozostającego pod wpływem lassalczyków (silnymi zwłaszcza w okręgu bielsko-bialskim), z nurtem radykalnym tegoż ruchu oraz anarchistami, rozciągającymi swe wpływy z terenu Moraw na zachodnią część Śląska. Sytuacja w tym zakresie uległa zmianie w latach dziewięćdziesiątych, tj. z chwilą gdy znalazły tu czytelników berlińska socjalistyczna „Gazeta Robotnicza”, krakowski „Naprzód”, adresowany do członków partii socjalistycznej i jej sympatyków w Galicji Zachodniej i na Śląsku Cieszyńskim, oraz lwowski „Nowy Robotnik”³¹.

W połowie lat dziewięćdziesiątych „Naprzód” i „Nowy Robotnik”, rozprowadzane przez Komitet Agitacyjny i Prasowy w Łazach, znalazły na Śląsku Cieszyńskim ok. 400 odbiorców³². Rozwój miejscowej polskiej

²⁸ Szerzej zob.: Dobrowolski, *op. cit.*, s. 230—249.

²⁹ Z. Konečný, *Hornické odbory na Ostrávsku v letech 1897—1914*, Ostrava 1959, s. 276—277; F. Jordan, *Z prava o radikálním socialistickém hnutí ve Slezsku v osemdesátých letech minulého století*, „Slezský Sborník”, 1961, nr 1, s. 65.

³⁰ A. Pilch, *Związki zawodowe na Śląsku Cieszyńskim przed pierwszą wojną światową*, Warszawa 1966, s. 45—46.

³¹ J. Buszko, *Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890—1914*, Kraków 1961, s. 54; A. Pilch, „Równość”, *pierwsze polskie pismo socjalistyczne na Śląsku (1897—1901)*, „Zaranie Śląskie”, 1961, z. 2, s. 416.

³² T. Reger, *Przyczynek do dziejów powstania i rozwoju polskiej prasy socjalistycznej na Śląsku Cieszyńskim*, Frysztat 1924, s. 4.

prasy socjalistycznej zapoczątkowało pismo „Równość”, nawiązujące w nazwie symbolicznie do pierwszego polskiego pisma socjalistycznego wychodzącego w latach 1879—1881 w Genewie. Numer reklamowy „Równości” ukazał się 24 czerwca 1897 r. w Cieszynie, zapowiadając w artykule programowym walkę o prawo powszechnego, równego, tajnego i bezpośredniego głosowania do gmin i sejmu, podjęcie organizacji (i przewodzenia) walki klasowej.

Numer pierwszy tego dwutygodnika, pisma — jak głosi podtytuł — poświęconego sprawom zawodowym, społecznym i politycznym ludu pracującego, przeznaczonego dla robotników polskich na Śląsku Austriackim, a także dla górników polskich na Morawach, wyszedł 8 lipca. W roli wydawcy i redaktora odpowiedzialnego wystąpił T. Reger, faktyczny jego redaktor. Od 1 stycznia 1898 r. „Równość” ukazywała się, w objętości 8 stron, co dekadę w Morawskiej Ostrawie, a od 8 czerwca roku następnego w Bielsku. Z dniem 14 grudnia 1899 r. zmieniła podtytuł na: „Gazeta dla ludu roboczego. Organ Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej”. Kolejnych 14 numerów pisma podpisywał jako redaktor odpowiedzialny działacz związkowy, przywódca niemieckich robotników okręgu bielskiego Wiktor Ulrich, po czym ponownie redakcję objął T. Reger. W czasie wielkiego strajku górników w marcu 1900 r. „Równość”, przekształcona w pismo codzienne, ukazywała się pod redakcją Emila Haeckera, redaktora „Naprzodu”. Od kwietnia do listopada tegoż roku wychodziła jako tygodnik, a następnie — do czerwca 1901 r., tj. do czasu likwidacji — ukazywała się co dekadę³³.

Jednorazowy nakład pisma, który początkowo wynosił ok. 1200 egz., od grudnia 1897 r. wzrósł do 1700 egz.³⁴ W 1898 r., w okresie od lipca do października, gdy w czasie stanu wyjątkowego w Galicji władze rozwiązały kilkanaście stowarzyszeń i zawiesiły „Prawo Ludu” i „Naprzód”, nakład „Równości” został znacznie zwiększony, ponieważ ok. 3 tys. egz. pisma co 10 dni przemycano do Galicji. W redagowaniu pomagali wtedy m.in. Jan Englisch, Kazimierz Kaczanowski, Franciszek Sułczewski³⁵. Publikowano w owym czasie liczne korespondencje z Galicji, nadsyłane przez Ignacego Daszyńskiego, Witolda Regera oraz studenta Józefa Buzka, przyszłego czołowego endeka galicyjskiego. Gdy w październiku 1900 r. drukarnia R. Schmera w Bielsku odmówiła dalszego druku „Równości”, ukazały się dwa zastępcze numery pisma w formie dodatku do krakowskiego „Naprzodu”³⁶.

³³ W. Najdus, *Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska (1890—1919)*, Warszawa 1983, s. 347.

³⁴ „Równość”, nr 12 z 23 XII 1897.

³⁵ „Przedświt”, nr 7, lipiec 1898, s. 21.

³⁶ „Równość”, nr 36 z 14 IX 1900; Pilch, „Równość”, *pierwsze polskie pismo...*, s. 433.

Spośród wydawanych w latach 1897—1901 w regionie cieszyńskim 17 czasopism w języku polskim, 17 w niemieckim i 2 w czeskim „Równość” była jedynym, które broniąc interesów społeczno-ekonomicznych i politycznych ludu pracującego oraz cementując jego świadomość klasową, zbliżało ruch robotniczy do idei socjalizmu³⁷. Pismo miało kilka stałych rubryk: „Przegląd polityczny”, „Pod pręgierzem”, „Z warsztatów i fabryk”, „Ze wsi i dla wsi”, „Ruch robotniczy”, „Wiadomości z organizacji”. Prenumerowali je właściciele gospód, kawiarni, piwiarni, zakłady fryzjerskie dla swych bywalców. Obliczone było na czytelników rekrutujących się spośród górników i robotników fabrycznych.

Uznana za pismo obowiązkowe dla polskich członków stowarzyszenia górniczo-hutniczego „Prokop”, metalowców i włóknarzy oraz robotników przemysłu drzewnego na Śląsku Cieszyńskim, zdobyła ponadto „Równość” kilkunastu stałych czytelników wśród robotników kolejowych i przemysłu spożywczego; bezpłatnie otrzymywali ją członkowie stowarzyszeń ogólnozawodowych. Po zawieszeniu pisma górnicy ponownie zostali zmuszeni do abonowania czeskiego pisma zawodowego „Na zdar”; pewną rekompensatę stanowił dla nich także organ Czeskosłowiańskiej Partii Socjaldemokratycznej „Duch Času”, wychodzący od 1889 r. w Morawskiej Ostrawie. Robotnicy niemieccy otrzymywali pismo „Arbeiter Presse”, wydawane od 1895 r. w Libercu w miejsce „Textilarbeiter”. Od marca 1902 r. w Bielsku ukazywał się także niemiecki organ socjalistyczny „Bielitzer Volksstimme” (wiązane nagłówkowo z brneńską gazetą „Volksfreund”), którego redaktorem i wydawcą był dr I. Rosenthal³⁸. Na Śląsku Cieszyńskim krzyżowały się bowiem wpływy występujących pod firmą odrębnych organizacji: Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej, Czeskosłowiańskiej Partii Socjaldemokratycznej i niemieckiej socjaldemokracji, działającej jako organizacja autonomiczna w Socjaldemokratycznej Partii Austrii.

Wyodrębnienie się partii narodowych, pełniejsza centralizacja i umasowienie ruchu zawodowego w połowie pierwszego dziesięciolecia XX w. przyczyniły się do pomnożenia pism robotniczych. 12 grudnia 1903 r. ukazał się w Cieszynie okazowy numer „Robotnika Śląskiego”, organu polityczno-informacyjnego socjalnych demokratów na Śląsku, który zapoczątkował tworzenie się socjalistycznego podsystemu prasowego, rozwijającego się niejako równolegle i w pewnej izolacji od Krakowa, stanowiącego centrum polskiego ruchu socjalistycznego w zaborze austriackim. Numer pierwszy wydano 8 stycznia 1904 r. Redaktorem pisma był T. Reger, w roli wydawcy figurował Piotr Cingr. Miało ono następujące stałe rubryki: „Z parlamentu”, „Przegląd polityczny”, „Zygzakiem”, „Korespondencje”, „Komunikaty”.

³⁷ Pilch, „Równość”, *pierwsze polskie pismo...*, s. 438.

³⁸ Pilch, *Czasopiśmiennictwo na Śląsku...*, s. 487.

„Robotnik Śląski”, początkowo dwutygodnik, od 1906 r. tygodnik, był prenumerowany przez związki zamiast pisma zawodowego dla robotników polskich. W połowie 1904 r. wychodził w nakładzie 2,4 tys. egz., w grudniu 1905 r. osiągnął 8,5 tys. egz., zwiększając równocześnie objętość. Wspierany przez organizacje związkowe, ukazywał się z szeregiem dodatków, spośród których część usamodzielniała się. Pierwszym z nich był wprowadzony od kwietnia 1905 r. dodatek miesięczny „Górnik”, poświęcony wyłącznie sprawom ostrawsko-karwińskiego proletariatu³⁹.

Z dniem 1 stycznia 1906 r. „Górnik” usamodzielniał się i został uznany za organ Unii Górników w Austrii. Początkowo ukazywał się w Cieszynie, od 1907 r. w Morawskiej Ostrawie (przejęciowo w Orłowej), a następnie we Frysztacie. Wydawany był trzy razy w miesiącu, od 1912 r. jako tygodnik. W 1919 r. uznano go za organ Związku Robotników Przemysłu Górniczego. Nakład pisma, które odebrało część prenumeratorów „Robotnikowi Śląskiemu”, już w 1906 r. dochodził — według sprawozdania Komitetu Wykonawczego PPSD — do 6,8 tys. egz. (według innych źródeł — 6,1 tys.), jednakże już od następnego roku wykazywać zaczął tendencję zniżkową: w 1912 r. wynosił 3,3 tys. egz., w 1917 — 4 tys. egz.⁴⁰ W 1906 r. ok. 85% nakładu rozchodziło się na Śląsku, 11% na Morawach, a ok. 4% skierowano do Galicji. Redaktorami „Górnika” byli kolejno: T. Reger, Jan Pytlik na przemian z Mieczysławem Jaroszem, Paweł Struż i Alojzy Bónczek.

W styczniu 1908 r. „Robotnik Śląski” wprowadził kolejny dodatek: „Głos Kobiet”, redagowany przez Dorotę Kluszyńską. Początkowo wydawano go w Cieszynie, zaś od 1909 r. w Boguminie. W 1911 r. pismo to, organ PPSD i efekt jej działalności organizacyjno-agitacyjnej wśród kobiet w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim i trzyniecko-ustrońskim okręgu hutniczym, usamodzielniało się i zaczęło się ukazywać jako dwutygodnik w nakładzie jednego tys. egz. W 1912 r. i pod koniec 1914 r. stanowiło równocześnie bezpłatny dodatek do krakowskiego „Prawa Ludu”.

W 1911 r. „Robotnik Śląski” wydał jako gazetę wyborczą, adresowaną do chłopstwa na Śląsku Cieszyńskim nadzwyczajny dodatek pt. „Chłopi a Socjalizm”, zaś w 1914 r. dodatek „Gmina”, pismo instruktażowe dla socjalistycznych radnych.

W latach 1909—1911 dodatek „Robotnika Śląskiego” stanowił dwutygodnik „Nowiny Ostrawskie”, w 1912 r. przekształcony w tygodnik,

³⁹ „Robotnik Śląski”, nr 44 z 1 XI 1907, s. 4; Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego na X Kongres PPSD Galicji i Śląska we Lwowie w dniach 24—27 maja 1906. Dodatek do „Naprzodu”, Kraków 1906, nr 136, s. 20; Sprawozdanie Komitetu Obwodowego Śląskiego PPSD za czas od 11 I 1906 do 30 IV 1908. Dodatek do „Naprzodu”, nr 156, s. 12—13.

⁴⁰ Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego na X Kongres PPSD Galicji...; A. Pilch, *Klasa robotnicza Galicji i Śląska Cieszyńskiego*, [w:] *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów*, t. 1: 1896—1918, Warszawa 1974, s. 284—285.

organ PPSD dla Ostrawy i okolicy; w okresie 1914—1915 ukazywał się dwa razy w tygodniu jako mutacja „Robotnika Śląskiego”. W pierwszych miesiącach wojny „Robotnik Śląski” wraz z „Nowinami Ostrawskimi” wychodził w nakładzie 1,5 tys. egz. i był substytutem zamkniętych pism zawodowych dla metalowców i włóknarzy. Oficjalnym wydawcą „Nowin” był Jan Wardoń, faktycznym T. Reger. Wznowione na krótko w październiku 1919 r. „Nowiny” redagował Emil Chobot.

Znacznie większe trudności wydawnicze napotykał klasowy ruch zawodowy wśród robotników w okręgu bielskim. „Pracuje tu — pisał w 1905 r. „Głos Ludu Śląskiego” — około 20 000 robotników, z których jest pewnie 15 000 Polaków [...]. Czytanie jakichkolwiek gazet jest robotnikom obojętne i zaledwie 1/10 jest takich, którzy gazetę abonują”⁴¹. Od grudnia 1907 r. w Bielsku wydawano w języku polskim dwutygodnik, od 1911 r. tygodnik — „Robotnik Tkacki”, organ Unii Tkaczy w Austrii. Kolejnymi jego redaktorami byli: Karol Brzezina, Jan Zawada, Maurycy Arbeitel i Włodzimierz Meżyński. Nakład pisma wynosił początkowo 1,5 tys. egz., w latach 1913—1914 — 1,2 tys. egz.⁴²

Konkurencyjnymi dla prasy zawodowej nurtu klasowego były pisma Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego i Stowarzyszenia Chrześcijańskich Robotników i Robotnic na Śląsku i pograniczu śląsko-galicijskim. Z inicjatywy ks. S. Stojałowskiego w Bielsku i Białej, począwszy od 1909 r., wychodził jako dodatek do „Wieńca i Pszczółki” miesięcznik „Pracownik Polski”, organ Bratnich Pomocy i „polskich” związków zawodowych. W 1911 r., po śmierci S. Stojałowskiego, przeszedł on całkowicie pod wpływem Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, a redaktorem pisma został M. Kozłowski. Chrześcijański ruch zawodowy reprezentowały: miesięcznik „Robotnik Chrześcijański”, organ chrześcijańskich stowarzyszeń zawodowych w Austrii, wychodzący od 1907 r. w nakładzie od 1,2 do 1,5 tys. egz. (w 1914 r. — 400 egz.), w którym jako miejsce wydania podawano Wiedeń—Bielsko-Biała, oraz „Kolejarz Chrześcijański”, organ niezawisłych kolejarzy w Austrii, własność Stowarzyszenia dla Zapomóg i Obrony Prawnej, wychodzący w Bielsku w latach 1913—1914 w nakładzie 500 egz.⁴³

Powszechna mobilizacja, która nie ominęła drukarzy i redaktorów, jak też reglamentacja informacji prasowych ograniczyły możliwości rozwoju prasy w latach I wojny światowej. Z pism socjalistycznych jedynie „Górnik” ukazywał się przez cały czas jej trwania, chociaż w znacznie zmniejszonym nakładzie; „Robotnik Śląski” wznowiony został dopiero w 1916 r. jako gazeta ukazująca się dwa razy w tygodniu. Zdezorganizowane i niemal całkowicie rozbite zostały chrześcijańskie związki

⁴¹ „Głos Ludu Śląskiego”, nr 3 z 21 I 1905, s. 2.

⁴² Pilch, *Klasa robotnicza Galicji...*, s. 285.

⁴³ *Tamże*, s. 286—287.

zawodowe i ich system prasowy. Z kolei nowe warunki polityczne po zakończeniu wojny zdeterminował spór polsko-czechosłowacki.

W 1919 r., w okresie walki o przynależność państwową Śląska Cieszyńskiego, powstała w Bielsku „Republika”, tygodnik ludowy poświęcony sprawom politycznym, gospodarczym i naukowym, natomiast w Cieszynie w styczniu tegoż roku dwutygodnik „Proletariusz”, organ Komisji Związków Zawodowych na Śląsku, którego redaktorem odpowiedzialnym został Engelbert Wawreczka. We Frysztacie wychodził redagowany przez Andrzeja Tellera tygodnik „Metalowiec”, organ Związku Metalowców, w sierpniu 1919 r. przeniesiony do Krakowa. W 1920 r. po czeskiej stronie linii demarkacyjnej pojawił się niezależny organ Polskiej Partii Socjalistycznej „Głos Robotniczy”, poświęcony sprawom robotników polskich na kresach ostrawskich, a po stronie polskiej miejsce „Robotnika Śląskiego” zajął wydawany od września tegoż roku tygodnik „Pobudka”, organ Polskiej Partii Socjalistycznej, którego wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym był Józef Machej, a redaktorem T. Reger.

Decyzja z 28 lipca 1920 r. o podziale Śląska Cieszyńskiego, rozbijając historycznie ukształtowane terytorium na dwie przynależne do dwóch państw (Polski i Czechosłowacji) części, spowodowała, iż organizacja życia polskich robotników potoczyła się dalej dwoma odrębnymi torami. Do nowych warunków polityczno-narodowych został dostosowany także m.in. dalszy rozwój systemu prasowego.